

OSUDY LIDSKÝCH SPOLEČNOSTÍ

STŘELNÉ ZBRANĚ,
CHOROBOPLODNÉ ZÁRODKY
A OCEL V HISTORII

JARED DIAMOND

AUTOR KNIHY TŘETÍ ŠIMPANZ

Od rovnostářství ke kleptokracii

KDYŽ JSEM V ROCE 1979 NA NOVÉ GUINEJI v oblasti daleko od civilizace letěl se svými přáteli misionáři nad pánví plnou močálů, povšiml jsem si osamělých chatrčí, které od sebe dělila řada kilometrů. Podle pilota právě někde na bahnitě ploše pod námi nedávno skupina indonéských lovců krokodýlů narazila na skupinu novoguinejských nomádů. Obě strany zpanikařily a dopadlo to tak, že Indonésané několik nomádů zastřelili.

Mí misionářští přátelé se domnívali, že zmínění nomádi nejspíše patří k nekontaktované skupině lidí zvaných Fajuové. Vnější svět se o nich dlouho dozvídal pouze z líčení jejich vystrašených sousedů, někdejších nomádů zvaných Kirikiriové, mezi nimiž už byla misijní činnost v plném proudu. První kontakty lidí zvenčí s novoguinejskými etnickými skupinami jsou vždy potenciálně nebezpečné, ale v tomto případě byly počáteční okolnosti zvláště neblahé. Můj přítel Doug přesto zaletěl na místo vrtulníkem, aby se pokusil navázat s Fajuy přátelské vztahy. Vrátil se živ, ale otřesen. Vyprávěl pozoruhodný příběh.

Ukázalo se, že Fajuové obvykle žili rozdělení na jednotlivé rodiny, rozptýlené po celé ploše močálů. Setkávali se pouze jednou či dvakrát ročně, aby dohodli výměnu nevěst. Dougova návštěva se časově shodovala s jedním takovým shromážděním několika desítek Fajuů. Pro člověka moderní společnosti znamená několik desítek lidí malé, běžné shromáždění, ale pro Fajuy to byla zřídka, děsivá událost. Vrahové se náhle ocitali tváří v tvář příslibným svých obětí. Tak třeba jeden muž Fajuů zahlédl jiného, který zabil jeho otce. Syn zvedl sekeru a rozběhl se za vrahem, ale přátelé jej stáhli k zemi; vzápětí na ležícího

syna vyrazil se sekerou vrah, ale toho zase strhli na zem jeho přátelé. Zuřivě řvoucí muži byli pevně přidržováni, dokud ostatní neuznali, že už jsou oba dostatečně vyčerpáni, takže je mohou pustit. I další muži na sebe opakovaně vykřikovali urážky, třesouce se vztekem a zklamáním z pocitu krivdy, a bušili sekerami do země. Takto napjatá situace vládla po celé několikadenní shromáždění a Doug se jen modlil, aby to neskončilo násilím.

Fajuové dnes představují asi 400 lovců-sběračů. Dělí se na čtyři klany, kočující na ploše několika set čtverečních kilometrů. Podle jejich vlastních slov jich bylo předtím kolem 2000, ale jejich populace značně poklesla v důsledku vzájemného vraždění. Neznali totiž žádné politické a sociální mechanismy, které člověk moderní společnosti bere jako samozřejmé a které by jim umožnily, aby své vážné spory řešili mírumilovným způsobem. Dougova návštěva nakonec měla za následek to, že jedna skupina Fajuů pozvala odvážný manželský pár misionářů, aby s nimi nějakou dobu žil. Tento pár tam už teď bydlel deset let a pozvolna Fajuy přesvědčil, aby se zrekli násilí. Fajuové jsou takto uváděni do moderního světa, ve kterém ovšem čelí nejisté budoucnosti.

Podobně vděčí misionářům za své začlenění do moderní společnosti řada dalších předtím nekontaktovaných skupin Papuánců a amazonských Indiánů. Po misionářích přišli učitelé a lékaři, úředníci a vojáci. Vláda a náboženství se tak v celých písmem zaznamenaných dějinách šířily souběžně, ať už konkrétní rozšiřování probíhalo mírumilovně (jako v případě Fajuů), nebo bylo prosazováno silou. Ve druhém případě to obvykle bývalo tak, že vláda organizovala podrobení a náboženství ho legalizovalo. Přestože nomádům a lidem žijícím na úrovni kmenů se příležitostně podařilo organizované vlády a náboženství porazit, během posledních 13 000 let bylo základním trendem to, že ti prvně jmenovaní prohrávali.

Na konci poslední doby ledové žila značná část světové populace ve společnostech podobných dnešní společnosti Fajuů a žádná tehdejší společnost nebyla o mnoho komplexnější. Ještě tak poměrně nedávno, jako v roce 1500 n. l., se uvnitř hranic vyznačujících státy, jež řídili úředníci a jimž se vládlo pomocí zákonů, nacházelo méně než 20 procent světové souše. Dnes je takto kromě Antarktidy rozdělena celá. Dopadlo to tak, že v moderním světě zaujímají dominantní postavení právě potomci těch společností, v nichž nejdříve došlo k zavedení centrální vlády a organizovaného náboženství. Kombinace

vlády a náboženství působila jako jeden ze čtyř hlavních souborů bezprostředních činitelů, jež vedly k nejšířšímu vzorci historie (tuto čtveřici doplňovaly choroboplné zárodky, písmo a technologie). Ale jak vlastně vznikly vláda a náboženství?

TUPY FAJUŮ A MODERNÍ STÁTY představují opačné krajnosti pestré palety lidských společností. Moderní Amerika a Fajuové se od sebe liší tím, zda v té či oné z těchto společností existují nebo neexistují profesionální policejní sbory, města, peníze, rozdílly mezi bohatými a chudými a řada dalších politických, ekonomických a sociálních institucí. Vznikly tyto instituce najednou, nebo některé vznikly dříve než ostatní? Odpověď na tuto otázku vyžaduje tři věci: provést srovnání moderních společností na různých úrovních organizace, prozkoumat písemné zprávy, popřípadě alespoň archeologické důkazy o minulých společnostech, a konečně zabývat se postupnou transformací společenských institucí.

Když se kulturní antropologové pokoušejí popsat rozmanitost lidských společností, často je rozdělují do až šesti kategorií. Nicméně každý pokus definovat stadia jakéhokoli vývoje ve smyslu evoluce nebo rozvoje – ať už se jedná o hudební styly, období lidského života nebo lidské společnosti – je zákonitě nepřesný hned ze dvou důvodů. Za prvé, protože každé stadium vyrůstá z nějakého předcházejícího stadia, stanovení dělicích čar je nutně libovolné. (Například: Je devatenáctiletá osoba ještě dospívajícím, nebo už mladým dospělým?) Za druhé, vývojové posloupnosti se týkají věcí v pohybu, které se mění, takže v každém jednotlivém stadiu jsou nutně zařazeny různorodé příklady. (Brahms a Liszt by se zajisté obrátili v hrobě, kdyby věděli, že jsou dnes společně zařazováni do jedné skupiny jako skladatelé romantického období.) Přesto i taková libovolně načrtnutá stadia hrají v rámci diskuse o rozmanitosti hudby či lidských společností roli užitečného prostředku zkratkovitého vyjadřování za předpokladu, že si člověk při tom neustále uvědomuje zmíněné slabiny tohoto přístupu. V tomto duchu využiji při úsilí o pochopení vývoje lidských společností jejich jednoduché třídění i já. Jeho základem jsou pouze čtyři kategorie – tlupa, kmen, náčelnictví a stát (viz tabulka 14.1). (Nejednoznačný pojem náčelnictví či vůdcovství znamená vyšší typ hierarchizované a centralizované formy organizace sociálně-politické, vyznačující se ekonomickým systémem redistribuce. Nepřilíh přesně

Tab. 14.1 Typy společností

	<i>Tlupa</i>	<i>Kmen</i>	<i>Náčelnictví</i>	<i>Stát</i>
<i>Příslušníci</i>				
Počet lidí	desítky	stovky	tisíce	přes 50 000
Vzorec osídlení	nomádský	stálý: 1 vesnice	stálý: 1 nebo více vesnic	stálý: řada vesnic a měst
Základ vztahů	příbuzenství	příbuzenské klany	společenská třída a bydliště	společenská třída a bydliště
Etnicity a jazyky	1	1	1	1 nebo více
<i>Vláda</i>				
Rozhodování	rovnostářské	rovnostářské nebo tzv. velký muž	centralizované, dědičné	centralizované
Byrokracie	žádná	žádná	žádná, nebo 1 či 2 úrovně	řada úrovní
Monopol na moc a informace	ne	ne	ano	ano
Řešení konfliktů	neformální	neformální	centralizované	zákon, soudci
Hierarchie osídlení	ne	ne	ne → hlavní vesnice	hlavní město

by se dalo říci, že jde o určité „protofeudální“ formy socioekonomické organizace. Náčelnictví je tedy vyšší forma organizace než kmenová struktura. – *Pozn. red.*)

Tlupy jsou nejmenší společnosti, které tvoří 5 až 80 lidí, většinou nebo takřka ve všech případech příbuzných rodem či manželstvím. U tlupy se tak jedná o rozšířenou rodinu, popřípadě o několik spřízněných rozšířených rodin. Dnes se dosud zcela samostatně žijící tlupy vyskytují v zásadě už jen v nejvzdálenějších oblastech Nové Guineje a Amazonie, ale moderní dějiny znají mnoho dalších, jež se teprve nedávno dostaly pod státní kontrolu nebo byly asimilovány či vyhlazeny. Patří k nim mnozí nebo většina afrických Pygmejů, jihoafričtí lovcí-sběrači Sanové (takzvaní Křováci), původní Austra-

	<i>Tlupa</i>	<i>Kmen</i>	<i>Náčelnictví</i>	<i>Stát</i>
<i>Náboženství</i>				
Ospravedlňuje kleptokracii?	ne	ne	ano	ano – ne
<i>Ekonomika</i>				
Produkce potravin	ne	ne – ano	ano – intenzivní	intenzivní
Dělba práce	ne	ne	ne – ano	ano
Směny	reciproční	reciproční	redistributivní („tribut“)	redistributivní („daně“)
Kontrola půdy	tlupa	klan	náčelník	různá
<i>Společnost</i>				
Rozvrstvená	ne	ne	ano, příbuzensky	ano, nikoli příbuzensky
Otroctví	ne	ne	v malém	ve velkém
Luxusní zboží pro elitu	ne	ne	ano	ano
Věřejné stavby	ne	ne	ne – ano	ano
Původní gramotnost	ne	ne	ne	často

Vodorovná šipka naznačuje, že vlastnost se mění při přechodu od méně komplexních ke komplexnějším společnostem daného typu.

lané, Eskymáci (Inuité) a Indiáni z některých na přírodní zdroje chudých oblastí Ameriky, jako jsou Ohňová země a boreální lesy na severu. Všechny tyto moderní tlupy jsou nebo byly spíše nomádky lovci-sběrači než usedlými producenty potravin. Přinejmenším do doby před 40 000 lety žili v tlupách pravděpodobně všichni lidé. Většina z nich ještě před 11 000 lety.

Tlupy neznají řadu institucí, jež jsou v moderní společnosti brány jako samozřejmé. Nemají jedinou základnu, kterou by trvale oby-

valy. Území tlupy je využíváno společně celou skupinou, místo toho, aby bylo rozděleno mezi podskupiny nebo jednotlivce. V tlupách se nevyskytuje žádná pravidelná ekonomická specializace s výjimkou zřetele na věk a pohlaví. Všichni tělesně zdatní jednotlivci vyhledávají potravu. Konflikty uvnitř tlupy a mezi tlupami neřeší žádné formální instituce, jako jsou zákony, policie a smlouvy. Organizace tlupy je často popisována jako „egalitářská“ čili rovnostářská. Neexistuje zde žádné formalizované sociální rozvrstvení na vyšší a nižší třídy, žádné formalizované nebo dědičné vůdcovství, jakož ani žádný formalizovaný monopol na informace a tvorbu rozhodnutí. Pojem „egalitářská“ by však neměl být brán tak, jako by znamenal, že všichni příslušníci tlupy mají stejnou prestiž a rovnocenně se účastní rozhodování. Znamená spíš to, že jakékoli „vůdcovství“ tlupy je neformální a určitý člověk ho získává na základě vlastností, jako jsou charakter, síla, inteligence a bojové dovednosti.

Osobně jsem se s tlupami seznámil v bažinaté nížinné oblasti Nové Guineje, kde žijí i Fajuové. Tato oblast je známa jako Jezerní planiny. Dosud tam potkávám rozšířené rodiny tvořené několika dospělými s neodrostlými dětmi a starými rodiči, které žijí v hrubých dočasných přístřeších a cestují v kánoích nebo pěšky. Proč obyvatelé Jezerních planin nadále žijí v nomádských tlupách, když už dnes většina ostatních Papuánců a téměř všichni lidé jinde na světě žijí v usedlých větších skupinách? Odpověď je poměrně jednoduchá: Nejsou tam žádné místní husté koncentrace přírodních zdrojů, díky nimž by mohli žít pohromadě mnoho lidí, a navíc (až do příchodu misionářů, kteří s sebou přinesli plodinné rostliny) ani žádné původní rostliny umožňující produktivní zemědělství. Hlavním zdrojem potravy zdejších tlup je ságová palma. Duše dřeva plně dorostlého stromu poskytuje jedlou škrubovitou dřeň. Tlupy jsou nomádské, neboť když v jedné oblasti vykácejí všechny dospělé ságové palmy, prostě se musejí přestěhovat. Početnost příslušníků tlup udržují na nízké úrovni choroby (zvláště malárie), nedostatek surovin v močálech (dokonce i kameny na nástroje je třeba získávat obchodem) a omezené množství potravy, kterou lidé mohou v močálech získat. Podobná omezení zdrojů, jež lze využívat pomocí stávající lidské technologie, převládají i v dalších oblastech světa, které donedávna obývaly jiné tlupy.

V tlupách žijí i nejbližší zvěřecí příbuzní lidí – gorily, šimpanzi a bonobové. Podle všeho tak žili také všichni lidé, dokud zdokonalená technologie získávání potravy některým lovcům-sběračům v oblastech

zvlášť bohatých na přírodní zdroje nedovolila, aby se usadili v trvalých obydlích. Tlupa jako úroveň politické, ekonomické a sociální organizace je dědictvím milionů let evoluční historie člověka. Všechny další lidské pokroky, jež tuto úroveň přesáhly, se odehrály během několika posledních desetitisíců let.

PRVNÍ ZE STADIÍ PŘESAHOJÍCÍCH úroveň tlupy je označováno jako kmen. Od tlupy se liší tím, že je větší (typicky ho tvoří spíše stovky než desítky lidí) a obvykle má stálé sídlo. Některé kmeny a dokonce i náčelnictví však tvoří pastevcí, kteří se sezonně stěhují.

Příkladem kmenové organizace jsou novoguinejští horalé, jejichž politickou jednotkou byla před příchodem koloniální vlády bělochů vesnice, nebo úzce spjatá skupinka vesnic. Tato politická definice „kmenů“ se často týká mnohem menšího počtu lidí než to, co by jako kmen definovali lingvisté a kulturní antropologové – konkrétně skupina, která sdílí jazyk a kulturu. V roce 1964 jsem kupříkladu začal pracovat na území skupiny horalů známých jako Foréové. Podle lingvistických a kulturních standardů tam tehdy žilo 12 000 Foréů, kteří mluvili dvěma vzájemně srozumitelnými nářečnými a žili v 65 vesnicích, z nichž každá měla několik set obyvatel. Vesnice foréské jazykové skupiny však nespojovaly vůbec žádné politické svazky. Každá vesnička tvořila jednu část kaleidoskopicky se měnícího vzorce války a proměnlivých spojenectví se všemi sousedními osadami, nehledě na to, zda tito sousedé byli Foréové nebo hovořili jiným jazykem.

Donedávna nezávislé kmeny, které jsou nyní v různém stupni podřízené národním státům, stále obývají většinu Nové Guineje, Melanésie a Amazonie. Existence podobné kmenové organizace v minulosti je odvozována z archeologických důkazů osídlení, jež byla značně rozsáhlá, ale nevykazovala archeologické znaky náčelnictví, s nimiž čtenáře seznámím v dalším textu. Tyto důkazy naznačují, že v Úrodném půlměsíci se kmenová organizace začala objevovat přibližně před 13 000 lety. O něco později k tomu došlo i v některých dalších oblastech. Předběžnou podmínkou života v stálých sídlech je buď produkce potravin, nebo produktivní prostředí se zvlášť koncentrovanými přírodními zdroji, jež lze lovit a sbírat na malé ploše. Právě proto se v Úrodném půlměsíci začaly množit osady a na tomto základě vytvořené kmeny přesně v době, kdy už kombinace změn podnebí a zdokonalené technologie umožnila hojnou sklizeň divokých cereálií.

Vedle toho, že se kmen od tlupy odlišuje stálým sídlem a velkým počtem svých příslušníků, liší se od ní i tím, že ho tvoří více než jedna formálně uznaná příbuzenská skupina. Tyto kmenové podjednotky jsou označovány jako klany a vyměňují si mezi sebou manželské partnery. Území pak patří konkrétnímu klanu, nikoli celému kmenu. Počet lidí v kmenu je však stále ještě dostatečně nízký, takže se všichni jeho příslušníci vzájemně znají podle jména a příbuzenského vztahu.

I u dalších typů lidských skupin je podle všeho „několik set“ horní hranicí velikosti skupiny, která je ještě slučitelná s tím, aby se všichni její příslušníci vzájemně znali. V moderní společnosti na úrovni státu je pravděpodobné, že ředitelé škol znají všechny své studenty jménem, pokud školu navštěvuje několik set žáků, ale už nikoli, pokud je jich několik tisíc. Jednou z příčin, proč organizace lidské vlády ve společnostech s více než několika sty příslušníků obvykle přechází od kmene k náčelnictví, je to, že ve větších skupinách stále více nabývá na aktuálnosti obtížný problém, jak řešit konflikty mezi vzájemně cizími lidmi. Kromě osobní známosti dále v kmenech rozptyluje potenciální problémy s řešením konfliktů fakt, že téměř každý je v nich příbuzný se všemi ostatními, buď pokrevně, nebo manželsky, případně oběma způsoby. Tyto příbuzenské svazky mezi všemi příslušníky kmene činí policii, zákony a další instituce používané k řešení problémů ve větších společnostech zbytečnými, protože třeba dva vesničané, když se dostanou do sporu, budou mít mnoho společných příbuzných, kteří na ně vyvinou tlak, aby se zdrželi násilí. Když se v tradiční novoguinejské společnosti mimo své vesnice potkali dva Papuánci, kteří se neznali, začali dlouze rozmlouvat o svých příbuzných v úsilí dopátrat se, zda mezi nimi není nějaký příbuzenský vztah, aby našli pádný důvod, proč by se neměli pokoušet jeden druhého zabít.

Přes všechny uvedené rozdíly existují mezi tlupami a kmeny četné podobnosti. Kmeny dosud mají neformální, rovnostářský systém vlády. Jak sdělování informací, tak tvorba rozhodnutí probíhají v rámci celého společenství. Na novoguinejských vysočinách jsem sledoval průběh vesnických shromáždění, jichž se účastnili všichni dospělí z určité vesnice. Seděli na zemi a jednotlivci postupně vystupovali s proslovy, aniž by se jakkoli zdálo, že tuto diskusi vede nějaká konkrétní osoba. Přesto má řada horalských vesnic takzvaného velkého muže, což je nejlivnější muž vesnice. Ale toto postavení není formálním úřadem, který by bylo třeba pravidelně obsazovat. Držiteli přináší pouze omezenou moc. „Velký muž“ se při tvorbě rozhodnutí

netěší žádné zvláštní nezávislé autoritě, nezná žádná diplomatická tajemství a nemůže udělat nic víc, než že se pokusí ovlivnit rozhodnutí celého vesnického společenství. Takzvaní velcí muži tohoto statutu dosahují na základě svých osobních vlastností; jejich postavení není dědičné.

Kmeny s tlupami sdílejí také rovnostářský sociální systém, ve kterém neexistují hierarchicky zařazené rodové linie nebo třídy. Nejde jen o to, že se v nich nedědí společenské postavení, v tradičním kmeni nebo tlupě ani nikdo nemůže vlastním úsilím neúměrně zbohatnout, protože každý příslušník má dluhy a závazky vůči řadě jiných. Vnější pozorovatel tedy na základě vzhledu nedokáže odhadnout, který z dospělých mužů ve vesnici je oním „velkým mužem“. Ten totiž bydlí v tomtéž typu chatrče, nosí týž oděv nebo ozdoby, případně je stejně nahý jako kdokoli z ostatních.

Kmeny podobné jako tlupy neznají byrokracii, policejní sbory a daně. Základem jejich ekonomiky jsou spíše reciproční výměny mezi jednotlivci nebo rodinami než přerozdělování tributu odevzdaného nějaké ústřední autoritě. Ekonomická specializace je dosud mírná: Chybějí v nich specializovaní řemeslníci na plný úvazek a všichni tělesně zdatní dospělí (včetně „velkého muže“) se účastní pěstování, sběru nebo lovu potravy. Vzpomínám si na jednu příležitost, kdy jsem krácel kolem jisté zahrady na Šalamounových ostrovech a zdálky jsem spatřil kopajícího muže, jak na mě mává. S údivem jsem si uvědomil, že je to můj přítel jménem Faletau. Byl to nejslavnější řezbář Šalamounových ostrovů, umělec, jehož výrobky ze dřeva se vyznačovaly vysokou mírou originality. To jej však neosvobozovalo od nutnosti pěstovat si vlastní sladké brambory. Protože se v kmenech nevyskytují ekonomičtí specialisté, nejsou tam ani otroci. Neexistují totiž žádné specializované podřadné práce, které by mohli vykonávat.

Stejně jako hudební skladatelé klasického období sahají od Bacha k Schubertovi, čímž pokrývají celé spektrum od představitelů baroka až k představitelům romantismu, i kmeny v jednom extrému přecházejí do tlup a v opačném zase do náčelnictví. Konkrétním příkladem je úloha kmenového „velkého muže“ při rozdělování masa vepřů, připraveného pro hostiny pořádané u příležitosti svátků a oslav, která směřuje k úloze náčelníků při shromažďování a přerozdělování potravin a zboží – už v podobě tributů – v náčelnictvích. Podobně je za jeden z definovaných rozdílů mezi kmeny a náčelnictvími považována přítomnost nebo absence veřejných staveb, ale i ve velkých novogui-

nejských vesnicích jsou často kultovní domy (na řece Sepik známé jako *haus tamburan*), které již předjímají chrámy v náčelnictvích.

I KDYŽ NA VZDÁLENÝCH A EKONOMICKY okrajových územích ještě i dnes přežívá mimo státní kontrolu několik tlup a kmenů, poslední plně nezávislá náčelnictví vymizela na začátku 20. století. Obvykle totiž zabírala nejlepší území, po nichž toužily státy. V roce 1492 n. l. však ještě byla náčelnictví rozšířená na většinu plochy východních Spojených států, v úrodných oblastech Jižní a Střední Ameriky a subsaharské Afriky, které se dosud neocitly pod vládou zdejších původních států, jakož i v celé Polynésii. Archeologické důkazy, které proberu v dalším textu, naznačují, že v Úrodném půlměsíci vznikla první náčelnictví kolem roku 5500 př. n. l., zatímco v Mezoamerice a v Andách k tomu došlo kolem roku 1000 př. n. l. Náčelnictví se velmi lišila jak od moderních evropských a amerických států, tak i od tlup a jednoduchých kmenových společností. Jaké byly jejich charakteristické znaky?

Náčelnictví byla lidnatější než kmeny, protože v nich žilo několik tisíc až desítek tisíc osob. To vytvářelo vážnou hrozbu vnitřních konfliktů. Žádný jedinec v náčelnictví totiž nebyl s převážnou většinou ostatních v žádném příbuzenském vztahu, ať už pokrevním nebo prostřednictvím manželství. Ani je neznal jménem. Vzestup náčelnictví přibližně před 7500 lety lidi donutil, aby se poprvé ve svých dějinách naučili, jak pravidelně potkávat cizince, aniž by se je hned pokoušeli zabít.

Zčásti byl tento problém vyřešen tak, že na použití síly uplatňovala monopolní právo jedna osoba, náčelník. Postavení náčelníka kontrastovalo s postavením kmenového „velkého muže“, protože byl držitelem oficiálně uznávaného úřadu, obsazovaného podle dědičného práva. Decentralizovanou anarchii vesnického shromáždění nahradila ústřední autorita náčelníka, který činil všechna významná rozhodnutí a měl monopol i na důležité informace (třeba o tom, čím mu mezi čtyřma očima vyhrožoval sousední náčelník, nebo jakou úrodu údajně slíbili bohové). Náčelníky, na rozdíl od „velkých mužů“, bylo možné rozpoznat už z dálky podle viditelných rozlišovacích znaků, jako byl např. na ostrově Rennell v jihozápadním Tichomoří velký vějíř nošený přes záda. Povinností poddaného, který potkal náčelníka, bylo projevit rituální znamení úcty, třeba – jako na Havaji – padnout na zem.

Náčelníkovy rozkazy mohly být sdělovány prostřednictvím jedné či dvou úrovní úředníků, z nichž řada byla sama o sobě níže postavenými náčelníky. Úředníci v náčelnictví však na rozdíl od státních úředníků zastávali spíše obecné než specializované role. Kupříkladu na polynéské Havaji titíž byrokraté (nazývaní konohiki) vybírali tribut a dohlíželi na zavlažování a organizovali roboty pro náčelníka, zatímco ve státních společnostech jsou zvláštní výběřčí dani, okresní vodohospodářští manažeři a odvodní komise.

K výživě velké populace náčelnictví, přitom soustředěné v poměrně malé oblasti, bylo třeba množství potravy. Většinou byla získávána produkcí potravin, jen v několika na přírodní zdroje zvlášť bohatých oblastech obyvatelstvo vystačilo s lovem a sběrem. Tak američtí Indiáni ze severozápadního tichomořského pobřeží, jako Kwakiutlové, Nutkové a Tlingitové, žili pod vládou náčelníků ve vesnicích, aniž by provozovali jakékoli zemědělství nebo chovali jakákoli domácí zvířata, protože řeky a moře poskytovaly hojnost lososů a platyšů. Přebytky potravin, jež vytvářela většina lidí v postavení poddaných, sloužily k obživě náčelníků, jejich rodin, úředníků a specializovaných řemeslníků porůznu zhotovujících kánoe, sekery nebo plivátka, či pracujících jako ptáčníci nebo tetovači.

Luxusní zboží – výrobky těchto specializovaných řemeslníků, nebo vzácné předměty získané dálkovým obchodem – bylo vyhrazeno náčelníkům. Například havajští náčelníci nosili pěřové pláštěnky, skládající se z desetitisíců per, jejichž zhotovení trvalo několik lidských generací. Tyto pláštěnky vytvářeli poddaní. Právě tato koncentrace luxusního zboží archeologům umožňuje rozpoznat náčelnictví, neboť některé hroby (náčelnické) obsahují mnohem bohatší zboží než jiné hroby (poddaných), což kontrastuje s rovnostářským pohřbíváním v nejstarších etapách lidských dějin. Některá komplexní náčelnictví z období starověku lze od kmenových vesnic odlišit i podle zbytků veřejných staveb (jako jsou chrámy) a existence oblastní hierarchie osad, když je jedna lokalita (sídlo nejvyššího náčelníka) nápadně větší a nachází se na ní více administrativních staveb a artefaktů než na ostatních lokalitách.

Náčelnictví se stejně jako kmeny skládala z určitého počtu dědičných rodů žijících na jedné lokalitě. V případě rodů v kmenových vesnicích se ovšem jedná o klany se stejným společenským postavením, zatímco v náčelnictví se všichni příslušníci náčelníkova rodu těšili dědičným výsadám. Společnost tak byla rozdělena na dědičné třídy

náčelníků a poddaných. Sami náčelníci se na Havaji dále dělili na osm hierarchicky řazených rodů, jejichž příslušníci se ženili a vdávali především uvnitř vlastního rodu. Další změna vůči kmenům vyplynula z faktu, že náčelníci vedle specializovaných řemeslníků požadovali i podřízené služebníky, a tak v náčelnictví už bylo mnoho pracovních míst, jež bylo možno obsadit otroky. Nejčastěji šlo o zajatce získané během nájezdů na nepřátelská území.

Nejvýznačnějším ekonomickým znakem náčelnictví bylo to, že se přestala spoléhat výlučně na reciproční výměny, příznačné pro tlupy a kmeny: Osoba A obdaruje osobu B a očekává, že v nějakém blíže neurčeném budoucím čase zase B poskytne dar srovnatelné hodnoty A. Obyvatelé moderního státu si v takovém chování libují při narozeninách a svátcích, ale většina směny zboží je v něm realizována nákupem a prodejem za peníze, podle zákona nabídky a poptávky. V náčelnictví takové reciproční výměny pokračovaly, aniž by v nich hrály nějakou roli tržní vztahy a peníze, nicméně vyvinul se v nich navíc nový systém označovaný jako redistributivní ekonomika. Jednoduchý příklad představuje náčelník, který v době žní obdržel od každého zemědělce v náčelnictví určité množství pšenice. Pak pro všechny vystrojil hostinu, na které podával chléb, nebo tuto pšenici uskladnil a po částech ji rozdělával ostatním lidem během příštích měsíců až do dalších žní. Velká část zboží získaného od poddaných nebyla znovu přerozdělena všem, nýbrž si ji podrželi a zkonsumovali příslušníci náčelnických rodů a řemeslníci. Z přerozdělování se stal tribut, předchůdce daní, který se poprvé objevil právě v náčelnictví. Náčelníci od poddaných nevyžadovali pouze zboží, nýbrž i odvádění robot při budování veřejných staveb. Z těchto staveb mohli opět zpětně čerpat prospěch sami poddaní (například zavlažovací systémy pomáhaly živit všechny obyvatele náčelnictví), nebo naopak především náčelníci (pohřbívání do velkých a bohatě vybavených hrobek).

O náčelnictvích jsem dosud hovořil obecně, jako kdyby byla všechna stejná. Ve skutečnosti se však od sebe jednotlivá náčelnictví značně lišila. Větší obvykle mívala mocnější náčelníky, více stupňů hierarchie náčelnických rodů, existovaly v nich výraznější rozdíly mezi náčelníky a poddanými. Náčelníci si také ponechávali větší část tributu, bylo tam více úrovní úředníků a budovaly se mohutné veřejné stavby. Společnosti na malých polynéských ostrovech se zase fakticky podobaly kmenovým společnostem s „velkým mužem“, avšak postavení náčelníka v nich bylo dědičné. Náčelníkův příbytek vypadal jako

příbytek kohokoli jiného. Neměl k ruce žádné úředníky, neexistovaly tam veřejné práce, náčelník přerozděloval většinu obdrženého zboží poddaným a půda byla kontrolována celým společenstvím. Na největších polynéských ostrovech, jako jsou Havaj, Tahiti a Tonga, však bylo možné náčelníky rozpoznat už na první pohled podle jejich ozdob. Na veřejné stavby bylo nasazeno množství pracovních sil a většinu tributu si podrželi náčelníci, kteří také kontrolovali veškerou půdu. Další odstupňování mezi společnostmi s hierarchicky postavenými rody pak vyplynulo z rozdělení na ty, kde byla politickou jednotkou jedna autonomní vesnice, a ty, jež se skládaly z oblastního seskupení vesnic, ve kterém největší vesnice s nejvyšším náčelníkem ovládala menší vesnice s nižšími náčelníky.

NYNÍ JE SNAD PATRNÉ, že se vzestupem náčelnictví vstoupilo na scénu dilema, které u všech elitářských společností s ústřední vládou hraje naprosto zásadní roli. Světlou stránkou je zde to, že tyto společnosti konají dobro – tím, že zabezpečují nákladné služby, jež by si jejich příslušníci jednotlivě nemohli dovolit. Temnou zase to, že zcela nepokryté fungují jako kleptokracie, v nichž probíhá přenos bohatství od poddaných na horní třídy. Tyto vznešené a sobecké funkce se prostupují, ačkoli některé vlády kladou mnohem větší důraz na jednu funkci než na druhou. Rozdíl mezi kleptokratem a moudrým státníkem, mezi loupeživým baronem a veřejným dobrodincem spočívá pouze v tom, jak velký procentuální podíl tributu vybraného od producentů si podrží elita a nakolik poddaní schvalují veřejné účely, na něž je přerozdělený tribut vynaložen. Bývalý zairský prezident Mobutu je považován za kleptokrata, protože si ponechával příliš velký díl tributu (ekvivalent miliard dolarů) a přerozděloval ho příliš málo (v Zaire nebyl ani žádný funkční veřejný telefonní systém). George Washington je naopak považován za moudrého státníka, protože peníze vybrané na daních utratil za programy, jejichž prospěšnost uznávala většina lidí a ze své prezidentské funkce se osobně neobohatil. George Washington se však narodil do bohatství, které je ve Spojených státech rozděleno mnohem nerovnoměrněji než v novoguinejských vesnicích.

V každé společnosti s hierarchií postavení, ať už jde o náčelnictví nebo o stát, je nutné ptát se: Proč poddaní tolerují přenos plodů své těžké práce na kleptokracy? Tuto otázku, kterou si kladli političtí teo-

retikové od Platona až po Marxe, si znovu kladou voliči při každých moderních volbách. Kleptokracie s malou veřejnou podporou riskují, že budou svrženy, buď utlačovanými poddanými, nebo kariéristy – nadějnými kleptokraty, kteří doufají, že předcházející vládce nahradí. Podporu veřejnosti se snaží získat sliby vyššího poměru poskytovaných služeb k ukradeným plodům práce ostatních. Například havajské dějiny opakovaně přerušovaly revolty proti represivním náčelníkům, které obvykle vedli mladší bratři těchto náčelníků, slibující poddaným menší míru útlaku. V kontextu staré Havaje se to může jevit jako zábavné, ovšem jen dokud si člověk nevzpomene na zápasy o moc v moderním světě.

Co by elita měla udělat, aby získala veřejnou podporu a současně si udržela pohodlnější způsob života, než mají poddaní? V celém průběhu historie se kleptokraté uchýlovali k různým směsím namíchaným z následujících čtyř řešení:

1. Ozbrojit obyvatelstvo a vyzbrojit elitu. V dnešní době zbraní založených na vysoké technologii, vyráběných pouze v továrnách a tak pro elitu snadno monopolizovatelných, je to mnohem snadnější, než tomu bylo u starověkých oštěpů a kyjů, které si lidé bez větších potíží mohli zhotovit doma.

2. Uspokojit masy přerozdělením značné části získaného tributu, a to zejména obecně populárními způsoby. Tak jako tento princip platil v případě havajských náčelníků, platí i pro dnešní americké politiky.

3. Využít monopol na použití síly k podpoře spokojenosti obyvatelstva, a to udržováním veřejného pořádku a omezováním násilí. Toto je potenciálně obrovská a stále nedoceňovaná výhoda, kterou mají centralizované společnosti vůči necentralizovaným. Původně si antropologové společnosti žijící na úrovni tlupy a kmene idealizovali jako mírné a nenásilné. Vycházeli při tom z toho, že při hostování například v tlupě 25 lidí během tříletého výzkumu nezpozorovali žádnou vraždu. Samozřejmě ani nemohli. Snadno si lze spočítat, že tlupa skládající se z tuctu dospělých a tuctu dětí, kteří se mohou stát obětí té či oné z „přirozených“ příčin úmrtí vyskytujících se v daném prostředí, jiných než vražda, by nemohla přetrvat, kdyby navíc jeden z jejího tuctu dospělých každé tři roky zavraždil jiného dospělého. Nové rozsáhlejší a dlouhodobé informace o společnostech na úrovni tlupy a kmene odhalují, že vražda je u nich naopak hlavní příčinou úmrtí. Sám jsem kupříkladu náhodou navštívil novoguinejské Ijauy,

když tam jistá antropoložka vedla rozhovory se ženami, při nichž se snažila zjistit, jak celkově probíhal jejich život. Vždy, když byly dotázány na jméno svého manžela, jedna žena po druhé vyjmenovávala několik po sobě následujících manželů, kteří vezmés zemřeli násilnou smrtí. Typická odpověď se odvíjela takto: „Mého prvního manžela zabil elopijský nájezdník. Mého druhého manžela zabil muž, který mě chtěl a který se pak stal mým třetím manželem. Téhož manžela zase zabil bratr mého druhého manžela, který se snažil pomstít jeho vraždu.“ Ukázalo se, že takové životní příběhy jsou u takzvaných mírných lidí žijících v kmenech běžné. Nepochybně to v průběhu zvětšování kmenových společností přispělo k přijetí centrální autority.

4. Posledním způsobem, jak mohou kleptokraté získat veřejnou podporu, je vybudovat ideologii nebo náboženství legitimizující kleptokracii. V nadpřirozené síly věřily již tlupy a kmeny stejně jako moderní náboženství. Víra v nadpřirozeno u tlup a kmenů však nesloužila ani k ospravedlnění centrální autority, ani k ospravedlnění přenosu bohatství, a konečně ani k udržování míru mezi nepřítubnými osobami. Když víra v nadpřirozené síly získala všechny uvedené funkce a institucionalizovala se, proměnila se v to, co je označováno termínem náboženství. Havajští náčelníci se nijak nelišili od náčelníků kdekoli jinde na světě, když vydávali prohlášení o svém božství, božském původu nebo alespoň o tom, že mají s bohy přímé spojení. Náčelník proklamoval službu lidem, která spočívala v tom, že se za ně přimlouval u bohů, odříkávaje rituální formule potřebné k dosažení příchodu deště, bohaté úrody a úspěšného rybolovu.

Pro náčelnictví bylo příznačné, že měla ideologii, předchůdce institucionalizovaného náboženství, která posilovala náčelníkovu autoritu. Náčelník buď sám v jedné osobě ztělesňoval úřady politického vůdce a kněze, nebo podporoval zvláštní skupinu kleptokratů (to jest kněží), jejichž funkcí bylo poskytovat ideologickou legitimizaci existence náčelníků. Právě proto náčelnictví věnovala tak velkou část vybraného tributu na budování chrámů a jiných veřejných staveb, které pak sloužily jako centra oficiálního náboženství a viditelná znamení náčelníkovy moci.

Institucionalizované náboženství centralizovaným společenstvem vedle legitimizace přenosu bohatství na kleptokraty prospívalo i ve dvou dalších důležitých aspektech. Za prvé, sdílená ideologie (nebo náboženství) pomohla vyřešit problém, jak mají nepřítubné osoby společně žít, aniž by se vzájemně zabíjely. Poskytovala jim vazbu,

kteří kontroloují tok informací ke zbytku vlády a v důsledku toho i celý proces rozhodování. Tak například prezident Kennedy na začátku kubánské raketové krize v roce 1962 omezil informace a diskuse, na nichž záviselo, zda se půl miliardy lidí neocitne v ohni jaderné války, na desetičlenný výkonný výbor Rady národní bezpečnosti, který sám ustanovil. Konečná rozhodnutí pak omezil na pouze čtyřčlennou skupinu, kterou vedle něho tvořili tři ministři jeho vlády.

Ve státech je ústřední kontrola a ekonomické přerozdělování ve formě tributu (přejmenovaného na daně) rozsáhlejší než v náčelnictvích. Také ekonomická specializace je v nich vyhraněnější. Dnes už dospěla tak daleko, že soběstační nejsou ani zemědělci. Účinek zhroutil státní vlády na danou společnost je nutně katastrofický, jak ukázaly osudy Británie po odchodu římských vojáků a administrátorů a po likvidaci římské peněžní soustavy v letech 407 až 411 n. l. Ústřední kontrolu nad svými ekonomikami uplatňovaly již nejstarší mezopotámské státy. O produkci potravin se v nich staraly čtyři skupiny specialistů (zemědělci pěstující cereálie, pastevci, rybáři a sadaři se zahradníky), od nichž stát odebíral příslušné produkty. Každé pak poskytoval nezbytné zásoby, nástroje a jiné potraviny, než byl druh, který daná skupina produkovala. Stát dodával zemědělcům pěstujícím cereálie osivo a tažná zvířata k zapřahání do pluhů, rovněž odebíral vlnu od pastevců. Dálkovým obchodem směňoval vlnu za kovy a další základní suroviny a vyplácel potravinové dávky dělníkům, kteří udržovali zavlažovací systémy.

Ve srovnání s náčelnictvími řada – možná většina – nejstarších států v mnohem větším měřítku přijala otroctví. Nešlo o to, že by se náčelnictví vůči poraženým nepřátelům chovala laskavěji. Příčinou byla větší ekonomická specializace států, v nichž masovější výroba a rozsáhlejší veřejné práce nabízely více způsobů využití otročké práce. Státy navíc vedly rozsáhlejší války, takže disponovaly i více zajatci.

Náčelnictví vystačila s jednou nebo dvěma správními úrovněmi. Ve státech už jich značně přibývalo, jak věděl všichni, kdo někdy měli možnost vidět organizační diagram kterékoli vlády. Vedle znásobené vertikálních úrovní byrokracie se v nich objevila i horizontální specializace. Místo jednoho konohíkiho, který vykonával všechny aspekty správy havajského okresu, se vlády států skládaly z několika zvláštních ministerstev, z nichž každé mělo vlastní hierarchii a zabývalo se řízením vodních zdrojů, daněmi, vojenskými odvody atd. I malé státy mívají komplexnější byrokracie, než měla velká náčelnictví.

Ústřední správu západoafrického státu Maradi kupříkladu tvořilo přes 130 titulárních úřadů.

Ve státech nabývalo řešení vnitřních konfliktů stále formalizovanější podoby, využívající zákony, soudnictví a policii. Zákony byly obvykle psané, protože mnohé státy (s několika výjimkami, jako byli Inkové) měly gramotné elity. Písmo se totiž vyvinulo přibližně v téže době, kdy se utvářely nejstarší státy, a to jak v případě Mezopotámie, tak Mezoameriky. Kontrastuje to s faktem, že písmo se nevyvinulo v žádném raném náčelnictví, které již nebylo na pokraji přechodu ke státu.

V raných státech existovalo státní náboženství a byly budovány standardizované chrámy. Mnoho prvních králů bylo považováno za božské bytosti. V nesčetných ohledech jim příslušelo právo na zvláštní zacházení a projevy úcty. Kupříkladu vládcové Inků a Aztéků byli nošeni v nosítkách; před nosítky inckého panovníka navíc kráčeli služebníci a zametali zem. Japonský jazyk obsahuje zvláštní tvary zájmena „vy“, užívané výhradně k oslovení císaře. První králové buď sami byli také hlavami státního náboženství, nebo k tomuto účelu měli zvláštní velekněze. Mezopotámský chrám byl centrem nejen náboženství, nýbrž též ekonomického přerozdělování, písma a řemeslné technologie.

U všech uvedených znaků států jde o krajní podoby pokroků, které vedly od kmenů k náčelnictvím. Státy se však navíc odchýlily od náčelnictví i v několika nových směrech. Nejdůležitějším rozdílem je fakt, že státy jsou organizovány na politických a teritoriálních liniích, nikoli na příbuzenských liniích, podle nichž jsou definovány tlupy, kmeny a jednoduchá náčelnictví. Dále tlupy a kmeny vždy a náčelnictví obvykle tvoří jediná národnostní a jazyková skupina. Avšak státy – zvláště takzvaná impéria utvořená splynutím nebo podrobením několika států – jsou téměř vždy mnohonárodnostní a mnohojazyčné. Státní úředníci nejsou vybíráni zejména na základě příbuzenství, jako je tomu v náčelnictvích, nýbrž jsou to profesionálové, vybíraní alespoň zčásti na základě předcházející průpravy a osobních schopností. V pozdějších státech, včetně většiny dnešních, vůdcovství často přestalo být dědičné a řada států odmítla celý systém formálně zakotvených dědičných tříd, které přetrvaly z náčelnictví.

V PRŮBĚHU POSLEDNÍCH 13 000 LET převládal u lidských společností trend nahrazování menších, méně komplexních jednotek většími a komplexnějšími. Jde o dlouhodobý trend s nesčetnými výkyvy

oběma směry – na 1000 splynutí připadlo 999 kroků opačným směrem. Žádnému čtenáři novin patrně neunikly zprávy o tom, že velké jednotky (třeba bývalý Sovětský svaz, Jugoslávie a Československo) se mohou rozpadnout na menší jednotky, jak se to ostatně stalo i impériu Alexandra Makedonského před více než 2000 lety. Navíc to ne vždy dopadne tak, že komplexnější jednotky si podrobí ty méně komplexní. Naopak jim samy mohou podlehnout, jako když římské a čínské impérium zaplavili a dobyli „barbaři“ a bojovníci mongolských náčelnictví. Dlouhodobým trendem však vždy byl a stále je postup k velkým, komplexnějším společnostem, jehož vyvrcholením jsou státy.

Příčina triumfů států nad jednoduššími útvary, když dojde ke srážce těchto dvou kategorií, samozřejmě zčásti spočívá v tom, že státy jsou obvykle ve výhodě vzhledem k účinnějším zbraním a jiným technologiím, jakož i daleko početnější populaci. Náčelnictvím a státům jsou však vlastní i dvě další potenciální výhody. Za prvé, tvůrce centralizovaných rozhodnutí může soustředit vojáky a zdroje. Za druhé, oficiální náboženství a vlastenecký zápal mnoha států způsobí, že vojáci jsou ochotni bojovat s obrovským nasazením.

Výše uvedenou ochotu občanům moderních států naimplantovaly školy, církve a vláda tak silně, že zapomínají, o jak radikální přerušení kontinuity s předchozími dějinami lidstva se vlastně jedná. Každý stát má zvláštní slogan vybízející občany, aby byli připraveni, bude-li to nutné, za něj zemřít: britské „For King and Country“ („Za krále a vlast“), španělské „Por Dios y España“ („Za Boha a Španělsko“), atd. Podobné průpovědi motivovaly i aztécké bojovníky v 16. století: „Nic se nevyrovná smrti ve válce, nic květy obsypané smrti, která je Mu [aztéckému národnímu bohu Huitzilopochtlimu], jenž dává život, tak vzácná. Vidím ji v dáli, mé srdce po ní touží!“

V tlupách a kmenech jsou takové průpovědi nemyslitelné. Ve všem, co mi moji novoguinejští přátelé vyprávěli o svých minulých kmenových válkách, nebylo ani jediného náznavého vlastenectví, sebevražedného útoku nebo jakéhokoli jiného vojenského postupu, který by obnášel vědomě podstoupené riziko zabití. Nájezdy Papuánců naproti tomu začínají přepadem ze zálohy, nebo tehdy, když jsou útočníci v přesile, aby se za každou cenu minimalizovalo riziko, že by někdo mohl zemřít za svou vesnici. Tento přístup ovšem znamená, že vojenské možnosti kmenů jsou ve srovnání se státními společnostmi značně omezené. Tím, co činí z vlasteneckých a náboženských fanatiků tak nebez-

pečně protivníky, přirozeně nejsou úmrtí samotných fanatiků, nýbrž jejich ochota smířit se s faktem, že jich určitý počet zahyne, jen aby zničili nebo rozdrtili nevěřícího nepřítele. Válečný fanatismus, hybná síla historicky zaznamenaných křesťanských a islámských dobovačných válek, byl na Zemi pravděpodobně neznámým jevem, dokud se na ní během posledních 6000 let neobjevila náčelnictví a zvláště státy.

JAK SE Z MALÝCH, necentralizovaných, na příbuzenství založených společností vyvinuly velké, centralizované společnosti, kde už většina příslušníků nebyla ve vzájemném příbuzenském vztahu? Ve výše uvedeném textu jsem se snažil čtenáři přiblížit jednotlivá stadia této postupné přeměny tlup na státy. Vzniká otázka, co vlastně lidské společnosti přivedlo k tomu, aby se takto transformovaly?

Státy při řadě historických příležitostí vznikly nezávisle, nebo, jak říkají kulturní antropologové, původně, to znamená, aniž by před tím v okolí jakékoli jiné státy existovaly. Takový původní stát vznikl nejméně jednou, a možná mnohokrát, na každém kontinentu kromě Austrálie a Severní Ameriky. K protohistorickým státům patřily státní útvary v Mezopotámii, severní Číně, v údolích Nilu a Indu, Mezoamerice, Andách a západní Africe. V průběhu posledních tří století se z náčelnictví vyvinula řada původních států na Magadaskaru, Havaji, Tahiti a v mnoha částech Afriky, jež se většinou dostaly do kontaktu s evropskými státy. Náčelnictví pak ve všech uvedených oblastech prvotně vznikala ještě častěji. Docházelo k tomu i na jihovýchodě a tichomořském severozápadě Severní Ameriky, v Amazonii, Polynésii a subsaharské Africe. Tyto počátky komplexních společností vytvářejí bohatou databázi, která umožňuje pochopit jejich vývoj.

Problému počátků států byla věnována řada teorií. Ta nejjednodušší popírá, že je zde vůbec nějaký problém k řešení. Aristoteles totiž státy považoval za přirozený stav lidské společnosti, který nevyžaduje žádné vysvětlení. Jeho omyl lze pochopit, protože všechny společnosti, jež mohl osobně znát – starořecké společnosti 4. století př. n. l. – byly státy. Dnes se však ví, že ještě v roce 1492 n. l. byla velká část světa organizována v náčelnictvích, kmenech, nebo tlupách. Urváření států je proto třeba důkladně vysvětlit.

Nejprve uvedu nejznámější teorii. Francouzský filozof Jean-Jacques Rousseau se domníval, že státy vznikají na základě společenské smlouvy, racionálního rozhodnutí, k němuž lidé dospěli, když zkal-

kulovali vlastní zájmy. Shodli se, že jim bude lépe ve státě než v jednodušších společnostech a těchto jednodušších společností se dobrovolně zřekli. Zkoumání historických záznamů však neodhalilo ani jediný případ státu, který by se utvořil v této éterické atmosféře strážlivé prozíravosti. Menší jednotky se své suverenity nevzdávají a nevstupují do větších jednotek dobrovolně. Činí tak jen v důsledku přímého podrobení nebo pod jiným vnějším nátlakem.

Třetí teorie, která se dodnes těší popularitě u některých historiků a ekonomů, vychází z nepopíratelného faktu, že jak v Mezopotámii a severní Číně, tak v Mexiku začali lidé budovat rozsáhlé zavlažovací systémy v době, kdy se tam poprvé objevily státy. Tato teorie rovněž poznamenává, že vybudování a údržba jakéhokoli velkého, komplexního systému zavlažování nebo řízení vodních zdrojů vyžaduje centralizovanou byrokracii. Pozorovanou hrubou časovou souvislost pak převádí na předpoklad o řetězci příčiny a účinku. Mezopotámci a obyvatelé severní Číny, jakož i Mexičané, údajně předvíдали výhody rozsáhlého zavlažovacího systému, ačkoli v té době široko daleko, na tisíce kilometrů od nich (a vlastně vůbec nikde na Zemi) žádný takový systém neexistoval. Tyto výhody nemohli odpozorovat. Tito prozíraví lidé se prostě rozhodli, že svá neefektivní malá náčelnictví sloučí do většího státu, neboť jedině ten jim přinese možnost rozsáhlého zavlažování.

Tato irigační teorie utváření státu ovšem čelí stejným námitkám, jež byly obecně vysloveny proti teoriím společenské smlouvy. Zaměřuje se pouze na konečné stadium vývoje komplexních společností. O tom, co bylo hybnou silou vývoje od tlup ke kmenům a dále k náčelnictvím, který probíhal po celá tisíciletí před tím, než se na obzoru objevil výhled na rozsáhlé zavlažování, neříká nic. Podrobná revize historických nebo archeologicky stanovených dat názor o zavlažování jako hybné síle utváření státu nepodporuje. Menší zavlažovací systémy existovaly v Mezopotámii, severní Číně, Mexiku a na Madagaskaru již před vze-
stupem států. Ve všech těchto oblastech nebylo budování rozsáhlých zavlažovacích systémů průvodním jevem vzniku států. Došlo k němu až mnohem později. Ve většině států, které se utvořily v mayské oblasti Mezoameriky a v Andách, zavlažovací systémy vždy zůstaly tak malé, že jejich výstavbu i údržbu místní společenství mohla zvládnout sama. Shrnutí: I v těch oblastech, kde se objevily komplexní systémy řízení vodních zdrojů, šlo o druhotný důsledek existence států. Státy proto musely vzniknout z jiných důvodů.

Domnívám se, že k správnému názoru na utváření státu ukazuje cestu nepochybný fakt, který má širší platnost než uvedená souvislost mezi zavlažováním a vznikem některých států. Jde o to, že velikost populace dané oblasti je nejvýraznějším ukazatelem, na jehož základě lze předvídat sociální komplexitu. Tlupy mívají několik desítek příslušníků, kmeny několik set, náčelnictví několik tisíc až desítek tisíc a státy obecně zhruba přes 50 000. Kromě závislosti mezi velikostí populace a typem společnosti (tlupa, kmen atd.) se tatáž závislost mezi populací a sociální komplexitou projevuje i uvnitř každého typu společnosti. Tak například náčelnictví s největší populací byla také nejcentralizovanější, společensky nejrozvrstvenější a nejkompexnější.

Tyto závislosti výrazně naznačují, že velikost populace nebo hustota populace nebo populační tlak mají *něco* společného s utvářením komplexních společností. O tom, jak přesně působí populační proměnné v řetězci příčiny a účinku, který vede ke komplexní společnosti, však už neříkají nic. Určení přesného průběhu tohoto řetězce vyžaduje, abych se nejprve opět věnoval tomu, jak vznikají velké populace. Na tomto základě probádám, proč by se nemohla udržet velká, ale jednoduchá společnost. S tím, co zjistím, se nakonec vrátím k původní otázce: Jak to ve skutečnosti probíhá, když se jednodušší společnost stává komplexnější v důsledku vzrůstu regionální populace?

UVEDL JSEM, ŽE VELKÉ nebo husté populace vznikají pouze v podmínkách produkce potravin nebo alespoň v takovém přírodním prostředí, které je z hlediska života po způsobu lovců-sběračů mimořádně produktivní. Některé produktivní společnosti lovců-sběračů dosáhly organizační úrovně náčelnictví, žádná však nedosáhla úrovně států. Všechny státy své občany živí na základě produkce potravin. Tyto argumenty vyvolaly společně se shora zmíněnou závislostí mezi velikostí regionální populace a sociální komplexitou diskusi, která se týkala příčinných vztahů mezi produkcí potravin, populačními proměnnými a sociální komplexitou. Je touto příčinou, jež spouští populační růst a nějakým způsobem vede ke komplexní společnosti, intenzivní produkce potravin? Nebo jsou hledanou příčinou naopak velké populace a komplexní společnosti, které určitým způsobem vedou k intenzifikaci produkce potravin?

Ovšem je-li tato otázka kladena kategoricky, způsobem buď-anebo, májí to podstatu věci. Intenzifikovaná produkce potravin a sociální

komplexita se autokatalyticky vzájemně podněcují. To znamená, že růst populace vede k sociální komplexitě, a to prostřednictvím mechanismů, o nichž zakrátko pojednám. Sociální komplexita zase vede k intenzifikované produkci potravin, a tím k růstu populace. Komplexní centralizované společnosti jedinečně zvládají organizaci veřejných prací (včetně zavlažovacích systémů), dálkového obchodu (včetně dovozu kovů sloužících k výrobě kvalitnějšího zemědělského nářadí) a činností různých skupin ekonomických specialistů (jako je výživa pastevců cereáliemi od zemědělců a přesun dobytka od pastevců k zemědělcům, kteří ho využívají jako tažných zvířat). Všechny tyto dovednosti centralizovaných společností v celém průběhu dějin podporovaly intenzifikovanou produkci potravin, a tak i růst populace.

Produkce potravin se navíc nejméně třemi způsoby podílela na vytváření specifických znaků komplexních společností. Za prvé, z její povahy vyplývá, že množství práce, kterou vyžaduje, kolísá s ročním obdobím. Po uskladnění úrody je pracovní síla zemědělců až do začátku nového cyklu polních prací plně k dispozici ústřední politické autoritě, která ji může využít dle své úvahy. Šlo o budování veřejných staveb, které hlásají moc státu (jako jsou egyptské pyramidy), o budování veřejných staveb, jež mohou uživit víc lidí (jako jsou zavlažovací systémy či rybníky na polynéské Havaji), popřípadě o vybojování dobovačných válek za účelem vytváření větších politických celků.

Za druhé, produkce potravin může být organizována tak, aby systematicky vytvářela uskladnitelné přebytky potravin, jež jediné dovolují ekonomickou specializaci a společenské rozvrstvení. Těchto přebytků pak totiž lze použít k výživě všech stavů a vrstev komplexní společnosti: náčelníků, úředníků a dalších příslušníků elity; písařů, řemeslníků a ostatních potravinu neprodukcujících specialistů, popřípadě i samotných zemědělců během budování veřejných staveb.

Konečně za třetí, produkce potravin lidem umožňuje nebo od nich přímo vyžaduje, aby přijali usedlý způsob života, který je předběžnou podmínkou kumulace rozsáhlejšího majetku, rozvoje zpracované technologie a řemesel i budování veřejných staveb. Důležitost stálého sídliště lidí pro komplexní společnost vysvětluje, proč mají misionáři a vlády při prvních stycích s předtím nekontaktovanými nomádky kmeny nebo tlupami na Nové Guineji či v Amazonii bez výjimky dva bezprostřední cíle. Jedním z cílů je „pacifikace“ nomádů. To znamená odradit je od zabíjení misionářů, úředníků a sebe navzájem. Druhým

cílem je přimět nomády k tomu, aby se usadili ve vesnicích, kde je pak misionáři a úředníci mohou vždy najít, poskytovat jim služby, jako jsou lékařská péče a školní vzdělání, jakož je i obracet na víru a kontrolovat.

PRODUKCE POTRAVIN tak s růstem populace rovněž v mnoha aspektech *umožňuje* vznik znaků komplexních společností. To ale ještě samo o sobě nedokazuje, že produkce potravin a velké populace činí komplexní společnosti *nevyhnutelnými*. Empirické pozorování však ukazuje, že organizace typu tlupy či kmene ve společnostech, jež tvoří statisíce lidí, prostě nefunguje. Pro všechny existující velké společnosti je charakteristická komplexní centralizovaná organizace. Jak toto pozorování vysvětlit? Nabízejí se nejméně čtyři příčiny.

První se týká konfliktů mezi nepřibuznými cizinci. Závažnost tohoto problému roste přímo astronomicky se stoupajícím počtem příslušníků určité společnosti. Vztahy uvnitř tlupy 20 lidí zahrnují pouze 190 interakcí mezi dvěma osobami (20 lidí krát 19 děleno 2), ale v tlupě 2000 lidí by už takových vztahových dvojic bylo 1 999 000. Přitom každá je potenciální časovanou bombou, která může vybuchnout ve vražedný konflikt. Vražda ve společnostech na úrovni tlupy a kmene má obvykle za následek, že se někdo z okolí oběti snaží pomstít stejným způsobem, to jest zabitím viníka. Tím se ovšem jen roztáčí nepřetržitý kolotoč vražd a odvetných vražd, který pak destabilizuje celou společnost.

V tlupě, kde jsou všichni lidé blíže příbuzní, vstupují do konfliktů lidé, kteří jsou ve stejném příbuzenském vztahu k oběma sváťicím se stranám, a snaží se zprostředkovat oboustranně přijatelné řešení. V kmeni, kde je stále řada lidí blízkými příbuznými a všichni lidé se alespoň znají jménem, bývají zprostředkovateli při sporu společní příbuzní a přátelé. Jakmile však počet lidí ve společnosti překročí práh „několika set“, pod nímž se všichni ještě mohou vzájemně *znát*, u prudce vzrostlého počtu vztahových dvojic se většinou jedná o páry nepřibuzných cizinců. Když spolu bojují cizinci, jen málo z přítomných bude přáteli nebo příbuznými obou soupeřů, zainteresovanými na zastavení boje. Řada přihlížejících bude naopak přáteli nebo příbuznými pouze toho či onoho z nich a postaví se na jeho stranu, čímž se boj dvou osob vystupňuje do všeobecného konfliktu. Velká společnost, která ponechá řešení konfliktů pouze na svých příslušnících, se proto

nepochybně rozpadne. Tento faktor vysvětluje, proč mohou společnosti tisíců lidí existovat pouze za předpokladu, že se v nich vytvoří centrální autorita, která si usurpuje použití síly a řešení konfliktů.

Druhou příčinou je stoupající nemožnost komunitního rozhodování při zvětšující se populaci. Rozhodování veškeré dospělé populace je stále uskutečnitelné v novoguinejských vesnicích, které jsou poměrně malé, takže novinky a informace se rychle dostanou ke všem. Každý vesničan pohodlně uslyší projev kohokoli z ostatních na celovesnickém shromáždění, a pokud si přeje sám promluvit, dostane příležitost. Při větším počtu lidí však už tyto předběžné podmínky komunitního rozhodování nelze splnit. Všichni čtenáři už patrně získali osobní zkušenost, že v případě tisíců lidí není skupinové shromáždění vhodným způsobem řešení problémů ani dnes, přes veškeré mikrofony a reproduktory. Má-li velká společnost efektivně dospívat k rozhodnutím, musí být strukturována a centralizována.

Třetí příčina je ekonomické povahy. Každá společnost potřebuje určité prostředky přenosu statků mezi svými příslušníky. Jednotlivý člověk může jednoho dne získat větší množství nějaké základní komodity, zatímco druhého dne jí získá méně. Protože jednotlivci jsou různě nadaní, každý se trvale nachází v situaci, že disponuje přebytkem určitých základních potřeb a nedostatkem jiných. V malých společnostech s pouhými několika dvojicemi příslušníků lze z toho vyplývající nezbytný přenos statků zařídit přímo mezi těmito dvojicemi, nebo mezi dvojicemi rodin, a to prostřednictvím recipročních výměn. Ve velkých společnostech to však není možné. Tatáž matematika, jež v nich činí neefektivním přímé řešení konfliktů mezi dvojicemi jednotlivců, má za následek i to, že neefektivní jsou v nich rovněž přímé ekonomické převody mezi dvojicemi jednotlivců. Velké společnosti mohou ekonomicky fungovat jenom tehdy, pokud v nich reciproční ekonomiku doplňuje redistributivní ekonomika. Statky, které přesahují potřeby jednotlivce, musejí být od tohoto jednotlivce převedeny na ústřední autoritu, a ta je pak přerozděluje jednotlivcům, kteří jich nemají dost.

Poslední ze čtveřice příčin, jež velkým společnostem přímo „nadekretovaly“ komplexní organizaci, se týká hustoty populace. Pro velké společnosti producentů potravin je ve srovnání s malými tlupami lovců-sběračů charakteristický nejen větší počet lidí, nýbrž i vyšší populační hustota. Každá tlupa několika desítek lovců má obsazeno velké teritorium, které jim poskytuje většinu základních zdrojů. Další potřebné věci získávají výměnným obchodem se sousedními tlupami

během období, kdy s nimi neválčí. Vzrůstem populační hustoty by se ovšem teritorium této populace o velikosti tlupy s několika desítkami příslušníků omezilo na malou oblast a stále víc životních potřeb by bylo třeba získávat zvenčí. Uvedu příklad. Zajisté by jen tak nešlo rozdělit oněch zhruba 38 000 čtverečních kilometrů a 16 000 000 obyvatel Holandska na 800 000 jednotlivých teritorií o ploše necelých 5 hektarů. Každé z nich by bylo domovem autonomní tlupy 20 lidí, kteří by byli trvale soběstační, ačkoli by se zdržovali pouze na svých 5 hektarech a jen příležitostně by využívali výhody dočasného příměří k vycházce na hranice svého nepatrného teritoria za účelem výměny některých obchodních artiklů a nevěst se sousední tlupou. Potřeba velké a komplexně organizované společnosti tak v hustě zalidněných oblastech vyplývá už z prostorových souvislostí.

Řešení konfliktů, rozhodování, ekonomiky a dostatečné životní prostory společně vyžadují, aby velké společnosti byly centralizovány. Centralizace moci však nutně jejím držitelům, kteří mají přístup k důvěrným informacím, rozhodují o všem významném a přerozdělují statky, otevírá dveře dokořán, aby využívali z toho vyplývající příležitosti k obohacení sebe sama a svých příbuzných. To je zcela jasné každému znalci skutečných poměrů v kterémkoli moderním uskupení lidí. Mezi vyvíjejícími se archaickými společnostmi se ty, jež získaly centrální vládu, postupně staly elitou. Začínalo to možná tak, že z několika předtím postavením si rovných vesnických klanů se jeden stal „rovnějším“ než ostatní.

UVEDENÉ PŘÍČINY VYSVĚTLUJÍ, proč velké společnosti nemohou fungovat s organizací tlupy a proč se vždy jedná o komplexní kleptokracie. Stále je však třeba odpovědět na otázku, jak to vlastně probíhá, když se z malých, jednoduchých společností vývojem nebo splýváním stávají velké, komplexní společnosti. Splývání menších společností, centralizované řešení konfliktů, rozhodování, ekonomické přerozdělování a kleptokratické náboženství se jen tak automaticky neobjeví na bázi uzavření jakési rousseauovské společenské smlouvy. Co je hybnou silou takové konvergence?

Odpověď zčásti vyplývá z evolučních úvah. Na začátku této kapitoly jsem uvedl, že společnosti zařazené do téže kategorie ve skutečnosti nejsou všechny úplně totožné, protože paleta vlastností jednotlivých lidí i sociálních skupin je mimořádně pestrá. Tak na-

příklad u tlup a kmenů platí, že tzv. velcí mužové některých z nich jsou nutně charismatičtější, mocnější a proces rozhodování zvládají lépe než podobní „velcí mužové“ ostatních. Z velkých kmenů pak ty, jejichž „velcí mužové“ jsou silnější a podařilo se jim dosáhnout větší centralizace, mají obvykle výhodu vůči kmenům s menší centralizací. Kmeny, které řeší vnitřní konflikty nedostatečně jako Fajuové, mají tendenci rozpadnout se znovu na tlupy. Náčelnictví, kterým se špatně vládne, se zase rozpadají na menší náčelnictví nebo na kmeny. Společnosti s účinným mechanismem řešení konfliktů, řádným procesem rozhodování a harmonickým ekonomickým přerozdělováním dokážou vyvinout lepší technologii, lépe soustředit svou vojenskou moc, zmocnit se větších a všestranně produktivnějších teritorií a rozdrtit autonomní menší společnosti, které by jim kladly odpor.

Soupeření mezi společnostmi na jedné úrovni komplexity má tedy obvykle za následek vznik společností na následující úrovni komplexity, *pokud* to dovolí podmínky. Kmeny si podrobují jiné kmeny, nebo se s nimi slučují, aby společně dosáhly velikosti náčelnictví. Ta si zase podmaňují jiná náčelnictví nebo se s nimi slučují, aby dosáhla velikosti států, které si podmaňují jiné státy, popřípadě s nimi splývají, aby se staly impérii. Velké jednotky se potenciálně těší výhodě proti malým jednotkám. Velké jednotky dokážou vyřešit problémy, které přicházejí s jejich větší velikostí, jako jsou věčné hrozby ze strany nových uchazečů o vůdcovství, odpor poddaných proti kleptokracii a značné problémy související s ekonomickou integrací.

Splývání menších společenských jednotek do větších je často doloženo historicky nebo archeologicky. V rozporu s Rouseauem však k tomu nikdy nedochází tak, že by se nikým neohrožované malé společnosti svobodně rozhodly: „Spojme se, ať jsou naši občané šťastnější a spokojenější.“ Vůdce malých společností jsou žárliví na svou nezávislost a výsady stejně jako vůdce těch velkých. Ke splývání malých společností dochází úplně jinak, a to jedním z těchto způsobů: vynuceným spojením pod hrozbou vnější síly nebo přímým podrobením. Oba způsoby lze doložit mnoha příklady.

Vhodnou ilustrací spojení pod hrozbou vnější síly je vytvoření indiánské konfederace Čerokiů na jihovýchodě Spojených států. Čerokiové se původně dělili na 30 nebo 40 nezávislých náčelnictví, z nichž každé tvořila vesnice s přibližně 400 obyvateli. Rozrůstající se bělošské osídlení vyvolalo mezi Čerokií a bělochy četné konflikty. Když ale jednotliví Čerokiové oloupili nebo přepadli bílé osadníky

a obchodníky, běloši mezi různými čerokískými náčelnictvími neuměli rozlišovat. Odvěta proto postihla všechny Čerokie bez rozdílu, ať už šlo o vojenskou akci nebo o přerušeni obchodování. Čerokiové na to reagovali tak, že jejich náčelnictví postupně v průběhu 18. století dospěla k rozhodnutí o nutnosti spojit se do jedné konfederace. Na začátku si větší náčelnictví v roce 1730 zvolila společného vůdce, náčelníka jménem Moytoy, po němž v roce 1741 nastoupil jeho syn. Prvním úkolem těchto vůdců bylo potrestat jednotlivé Čerokie, kteří útočili na bělochy, a vyjednávat s bělošskou vládou. Kolem roku 1758 začali Čerokiové dospívat k rozhodnutím na pravidelné bázi, protože od té doby každoročně organizovali společné poradní shromáždění. Vycházelo z podoby dřívějších vesnických rad a trvale se scházelo v jedné vesnici (Echota), z níž se stalo centrum. Čerokiové se nakonec naučili číst a psát a přijali psanou ústavu.

Čerokíská konfederace se tedy neutvořila podrobením, nýbrž splynutím předtím konkurenčních menších celků, které se spojily až tehdy, když jim hrozilo zničení ze strany mocných vnějších sil. Velmi podobně to proběhlo i v případě vzniku státu, který je popsán v každé americké učebnici dějepisu: Když byly pod vnější hrozbou mocné britské monarchie donuceny vytvořit si vlastní stát samy kolonie bílých Američanů, z nichž Georgia uspěla utvoření čerokíského státu. Americké kolonie byly zpočátku na svou autonomii stejně citlivé jako náčelnictví Čerokíů. Když se poprvé pokusily podřídit Článkům o konfederaci (1781), ukázalo se, že je to neproveditelné, protože jednotlivým bývalým koloniím byla ponechána příliš velká autonomie. Až další hrozby, zejména Shaysovo povstání v roce 1786 a nevyřešené břemeno válečného dluhu, překonaly mimořádnou neochotu bývalých kolonií obětovat svou autonomii a v roce 1787 je donutily k přijetí dodnes platné federální ústavy. Jako stejně obtížné se projevilo i sjednocování početných konkurenčních německých knížectví v 19. století. Tři starší pokusy (Frankfurtský parlament v roce 1848, obnovený Německý spolek v roce 1850 a Severoněmecký spolek v roce 1866) skončily neúspěchem. Když se v roce 1870 vynořila vnější hrozba francouzského vyhlášení války, vzdala se nakonec jednotlivá malá knížata v roce 1871 značné části své moci ve prospěch ústřední císařské vlády celého Německa.

Vedle splynutí pod hrozbou vnější síly je druhým způsobem utváření komplexních společností splynutí podrobením. Dobře doloženým příkladem je zde vznik zuluského státu v jihovýchodní Africe. Zuluoví

byli v době, kdy se s nimi poprvé setkali bílí osadníci, rozdělení na desítky malých náčelnictví. Populační tlak pak koncem 18. století vedl k stále intenzivnějším bojům mezi jednotlivými zuluskými náčelnictvími. Obecný problém všech těchto náčelnictví – jak by měly vypadat centralizované mocenské struktury – nejlépe vyřešil náčelník jménem Dingiswaj, který kolem roku 1807 zabitím hlavního rivala získal rozhodující vliv nad náčelnictvím Mterwa. Dingiswaj dospěl k lepší centralizované vojenské organizaci prostřednictvím odvodů mladých mužů ze všech vesnic a jejich seskupování do pluků spíše podle věku než podle vesnice, odkud pocházeli. Vytvořil též lepší centralizovanou politickou organizaci. Při podrobování jiných náčelnictví se zdržel masakrů a rodinu přemoženého náčelníka ušetřil. Nahradil pouze samotného náčelníka, a to některým jeho příbuzným, který byl ochoten s Dingiswajem spolupracovat. Vytvořil efektivní centralizovaný systém řešení konfliktů, když znásobil výčet sporů podléhajících soudnímu rozhodování. Tak si Dingiswaj dokázal podrobit 30 dalších zuluských náčelnictví a zahájil jejich pozvolnou integraci. Vládcové, kteří následovali po něm, pak takto vytvořený zárodečný zuluský stát posílili dalším rozšířením soudního systému, vládní kontroly a ceremoniálů.

Bylo by možné uvést mnoho příkladů států, které vznikly podobně jako v případě Zuluů podrobováním. V 18. a 19. století se Evropané stali svědky utváření řady původních států z náčelnictví: polynéského Havajského státu, polynéského Tahitského státu, státu Merina na Madagaskaru, Lesotha, Svazijska a dalších jihoafrických států vedle státu Zuluů, státu Ašanti v západní Africe a států Ankola a Buganda v Ugandě. Také impéria Aztéků a Inků se utvořila podrobováním v průběhu 15. století, tedy předtím, než do Ameriky dorazili Evropané. O jejich utváření se však zachovalo mnoho informací v ústním podání Indiánů, které zapsali španělští osadníci. Utváření starořímského státu a makedonského impéria pod vládou Alexandra Velikého zase podrobně popsali soudobí klasičtí autoři.

Uvedené příklady většinou ilustrují, že války, nebo hrozby válkou, sehrály značnou roli ve většině splyvání společností, pokud ne úplně ve všech. Války, třeba mezi pouhými tlupami, však byly v dějinách lidstva trvalým jevem. Proč evidentně začaly způsobovat splyvání společností až během posledních 13 000 let? Výše jsem dospěl k závěru, že utváření komplexních společností nějak souvisí s populačním tlakem. Proto bych teď měl hledat spojovací článek mezi populačním tlakem a výsledkem války. Proč by války měly obvykle způsobovat splyvání

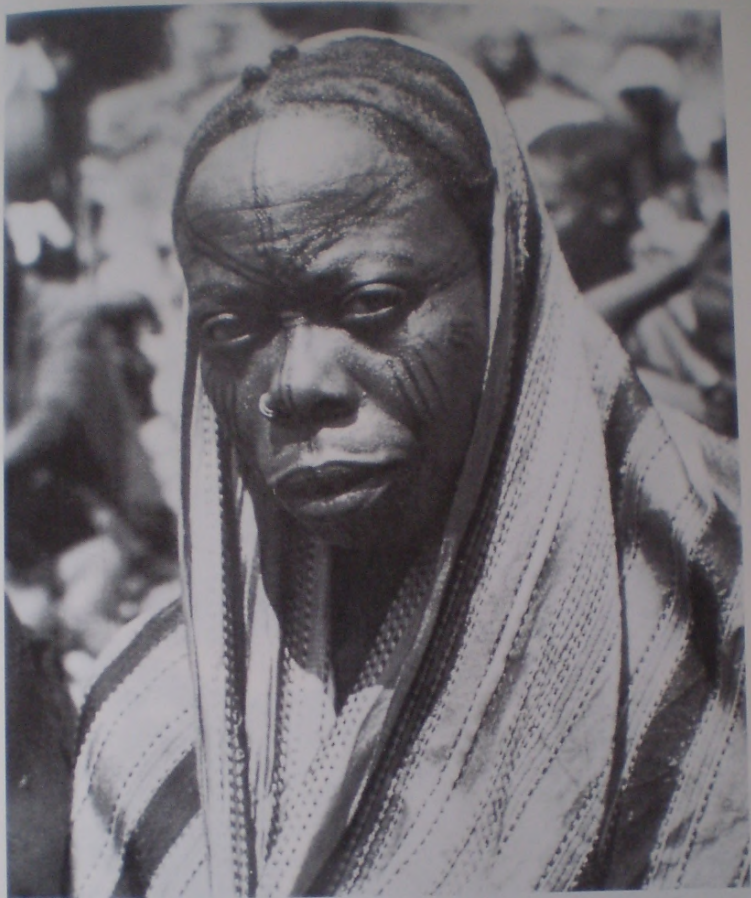

Foto 31. Obyvatel východní Afriky, mluvící nebantuským nigersko-konžským jazykem: žena z kmene Zandeů ze Súdánu

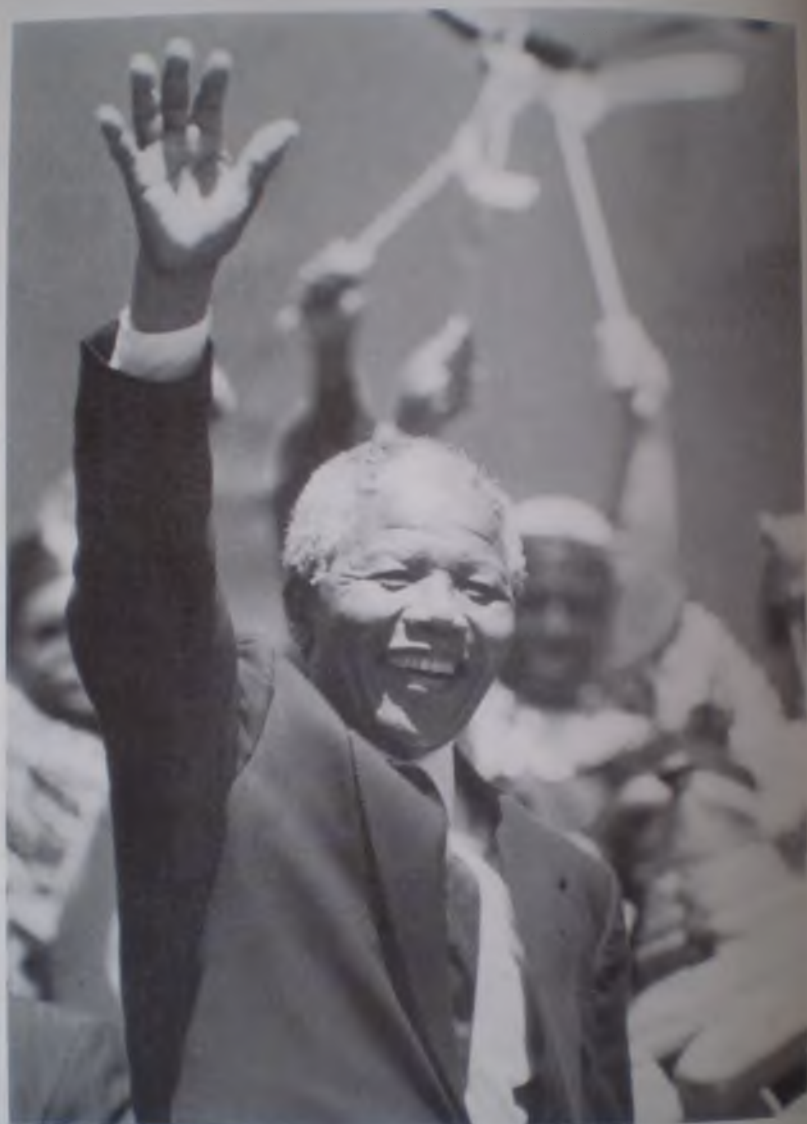

Foto 32. Člověk mluvící bantuským nigersko-konzským jazykem: bývalý jihoafrický prezident Nelson Mandela

ku
v
do
ar
sti
a
př

a
a
sy
po
pl
ce
pa
a
ro:
tis
sys
lid
do
zav

byl
se p
co l
kte
hle
neb
síle
v M
stup
zavl
až m
Mez
že je
Shrn
vodn
muse

společnosti v případě, když jsou populace husté, ale nikoli, když jsou řídké? Odpověď spočívá ve faktu, že osud poražených lidí závisí na populační hustotě. Výsledkem je vždy jedna z následujících tří možností:

Tam, kde je populační hustota velmi nízká, jako tomu bývá v oblastech, jež obývají tlupy lovců-sběračů, členům poražené skupiny postačí, když se prostě od svých nepřátel dostatečně vzdálí. Takový bývá výsledek válek mezi nomádky na Nové Guineji a v Amazonii.

Tam, kde populační hustota dosahuje středních hodnot, jako v oblastech obývaných kmeny, které produkují potraviny, už nezbyvají žádné velké liduprázdné oblasti, do nichž by mohly poražené tlupy uprchnout. Kmenové společnosti bez intenzivní produkce potravin však nemají žádné pracovní využití pro otroky a ani neprodukují dostatečně velké přebytky potravin, aby dokázaly odvádět velký tribut. Z toho vyplývá, že vítězům nemohou být příslušníci poraženého kmene nijak užiteční, kromě zajatých žen, které si mohou vzít. Poražení muži jsou proto zabiti a jejich teritorium obvykle zaberou vítězové.

Tam, kde je populační hustota vysoká, jako v oblastech zabraných státy nebo náčelnictvími, sice poražení stále nemají kam prchnout, ale vítězové už teď mají dvě možnosti, jak je využít, jestliže je ponechají naživu. Za prvé, protože ve společnostech náčelnictví a států existuje ekonomická specializace, poražení mohou pracovat jako otroci, jak se to běžně stávalo v biblických dobách. Za druhé, protože v řadě takových společností existují systémy intenzivní produkce potravin schopné poskytovat velké přebytky, vítězové mohou poražené nechat žít na původním území, ale zbavit je politické autonomie, donutit je platit pravidelný tribut v potravinách nebo jiném zboží a jejich společnost nechat pozvolna splynout s vlastním státem nebo náčelnictvím. Toto byl obvyklý výsledek bitev souvisejících se zakládáním států nebo impérií v celých psaných dějinách. Například záměrem španělských conquistadorů bylo vymáhat od poražených původních populací Mexika tribut. Zajímaly je seznamy položek tributu impéria Aztéků. Ukázalo se, že tribut, který Aztékové každoročně obdrželi od svých poddaných, zahrnoval 7000 tun kukuřice, 4000 tun fazolí, 4000 tun zrna laskavce, 2 000 000 bavlněných pláštěk či zástěrek a ohromné množství kakaových bobů, válečné výstroje, štítů, pěfoých čelenek a jantaru.

Konečné příčiny představované produkcí potravin a soupeřením a difuzí mezi společnostmi tudíž prostřednictvím příčinných řetězců, které se lišily v podrobnostech, ale většinou zahrnovaly husté populace a usedlý život, vedly k bezprostředním činitelům podrobení: choroboplodným zárodkům, písmu, technologii a centralizované politické organizaci. Protože uvedené konečné příčiny se na různých kontinentech vyvinuly různě, totéž platilo i pro příslušné činitele podrobení. Tyto činitele tak obvykle vznikaly ve vzájemné spojitosti, která však nebyla těsná: Například u Inků vzniklo impérium bez písma a u Aztéků písmo s jen malým počtem epidemických nemocí. Dingiswajovi Zuluové ilustrují, že každý z těchto činitelů přispěl ke vzorci historie nezávisle. Náčelnictví Mtetwa nemělo nad desítkami ostatních zuluských náčelnictví vůbec žádnou výhodu ohledně technologie, písma nebo choroboplodných zárodků – a přesto se mu je podařilo porazit. Jeho výhoda spočívala výhradně ve sférách vlády a ideologie. Vzniklý zuluský stát si pouze na tomto základě podrobil část kontinentu téměř na celé jedno století.